ڕاپۆرتی پۆلەسی ژمارە:٣٩٧

مەسەلەی بۆڕییەکان و ململانێی حەوزەکانی ووزە: لە ڕووسیاوە تا دەریای سپی ناوەڕاست

بەهرۆز جەعفەر

معهد ميدتريانة للدراسات الاقليمة
Mediterranean Institute for Regional Studies
www.mirs.co

شوباتی ٢٠٢٢

ئینستیتوتی مێدیتریانە بۆ توێژینەوەی هەرێمایەتی- MIRS، دامەزراوەیەکی نا حکومی ئاکادیمی یە، گرنگی ئەدات بە توێژینەوە لە بواری سیاسەتە گشتییەکان و، نەوت و غازی سروشتی و سامانی ئاودا، هاوکات خۆی بە لایەنێکی گرنگی کارکردن ئەزانێت بۆ لێکۆڵینەوە لە بارەی جیۆپۆڵەتیك و بارودۆخی ناوچەیی و جیهانی بەگشتی، ئەیەوێت بەشداری زانستی بکات لەو گفتوگۆیانەی لەسەر ئاستی جیهانی دا، سەبارەت بە ئێستاو ئایندەی سەرچاوەکانی ووزەو ئاسایشی هەرێمایەتی و بونیادنانی ئاشتی و کێشە مرۆییەکان لە ئارادایە، هەروەکو سێکتەرەکانی کارکردن بە سێ زمانی کوردیی و عەرەبی و ئینگلیزیی لە وێبسایتی ئینستیوت دا ئاماژە پێدراوە(www.mirs.co) .

مەسەلەی بۆڕییەکان و ململانێی حەوزەکانی ووزە: لە ڕووسیاوە تا دەریای سپی ناوەڕاست

Turkey's Oil and Gas Pipeline Network

هێڵەکانی بۆڕی گازی سروشتی ململانێ سیاسییەکان گەرمتر ئەکەن

بەهرۆز جەعفەر: سەرۆکی پەیمانگەی مێدیتریانەیە بۆ توێژینەوەی هەرێمایەتی، دکتۆرا لە پەیوەندییە ئابورییە نێودەوڵەتیەکان – زانکۆی قوبرصی نێودەوڵەتی.

قوبرص- نیکۆسیا- هاسبولات: Bahroz@mirs.co تە لە فۆن: 00905338601514

عێراق- ئۆفیسی سلێمانی- گەڕەکی ڕزگاری- بەرانبەر یانەی وەرزشی ئاشتی، 00967501382323

ئیمەیڵ: Info@mirs.co یان Jafarbahroz@gmail.com

پوختەی جێبەجێکار

لەم چرکەساتەدا، ڕووسیا چێژ لە گرانبونی نرخی نەوت و گازی سروشتی ئەبینێت بە هۆی قەیرانی ناتۆ و ئۆکرایناوە. لەهەمان کاتدا، وەزارەتی دەرەوەی ئەمریکا لە ڕێگەی کاخەزێکی نافەرمییەوە بۆ بەشی پەیوەندییە ئابورییە نێودەوڵەتییەکانی وەزارەتی دەرەوەی یۆنانی ناردووە کە پاڵپشتییەکانی بۆ هێڵی بۆریی ڕۆژهەلاتی دەریای سپی (East- Med) ڕائەگرێت، ئەمەش خەونەکەی ئیسرائیل و قوبرس بۆ هەناردەکردنی گاز لە دوورگەی "کریت" ی یۆنانەوە ئەکوژێت. ئایا ئەم ململانێیانە زیاتر پەیوەستن بە ووزەوە یان قوڵایی مێژوویی و سیاسییان هەیە؟. هێڵەکانی بۆریی گازی سروشتی (جیۆپۆڵەتیکی نوێی ووزە) هاریکاریی هەرێمایەتی بەدوای خۆیاندا ئەهێنن یاخود جەنگ و گۆڕانی دونیای بەدوادا دێت؟.

یەکەم: ئاسایشی ووزە و ڕادەی پێداویستی جیهان بۆ نەوت و گازی سروشتی

ئاسایشی ووزە، واتا پەیوەندی و بالانس ڕاگرتن لە نێوان ئاسایشی نیشتیمانی و بەرجەستەکردنی ڕادەی پێویست لە سەرچاوەی سروشتی هەرزان بۆ بەکاربردن و پڕکردنەوەی پێداویستیە ناوخۆییەکان. بە پێی ئیدارەی زانیاریی ووزەی ئەمریکی (.US Energy Information Administration) لە ساڵی (1980) دا جیهان بڕی (53) تریلیۆن پێ سێجا گازی سروشتی بەکاربردووە، بەڵام لە ساڵی (2010) دا (113) تریلیۆن پێ سێجا گازی سروشتی لە جیهاندا بەکارهاتوە[1]. لە ساڵی (2022) دا خواستی جیهان بۆ گازی سروشتی ئەگاتە (146.482) تریلیۆن پێ سێجا گازی سروشتی، واتە ساڵانە بە بەردەوامی (4.6٪) پێداویستی جیهان بۆ گازی سروشتی زیاد ئەکات[2]. نەوتیش بە هەمان شێوە، لە ساڵی (2010) دا جیهان ڕۆژانە (86.4) ملیۆن بەرمیلی بەکاربردووە بەڵام لە (2020) دا (91) ملیۆن بەرمیل نەوت لە ڕۆژێکدا بەکارهێنراوە و لە (2022) جیهان پێویستی بە (100.80) سەت ملیۆن و هەشتا هەزار بەرمیلە لە ڕۆژێکدا[3].

ئەمەش لە سادەترین بینین دا، مانای وایە هێشتا نەوت و گازی سروشتی ڕیزبەندی یەکەمی کاڵا بازرگانییەکانی جیهانن، هێشتا ملیۆنەهاو بگرە ملیارەها ئۆتۆمبیل و فڕۆکەو کەشتی و کارگەو کارخانەو تۆڕەکانی کارەباو پیشەسازییە گەورەو مامناوەندە

جۆراوجۆرەکان هەر بە نەوت و گاز کار ئەکەن. بە بێ گازی سروشتی و نەوت تا ڕادەیەکی زۆر جوڵە ئەوەستێت لە جیهاندا. هەروەها مانایەکی تری ئەوەیە، کە سەرەڕای ئەوەی مرۆڤایەتی گەیشتوە بە دوایین پلەی پێشکەوتن و داهێنانی گەورەو سەرسوڕهێنەر لە مێژووی خۆیدا، هێشتا بە شێوەیەکی ئەوتۆ نەتوانراوە تا ئەم چرکەیە جێگرەوەی نەوت و گازی سروشتی بێتە ئاراوە، هەروەك چۆن لە سەدەکانی پێشودا خەڵوزی بەردین کاریگەریی گەورەی هەبو، پاشان ڕۆڵەکە بو ڕۆڵی بە نەوت، ئێستاش گازی سروشتی لە کاریگەرترین ڕۆژەکانی تەمەنیدایە، هیچ کاتێك هێندەی (2022) گازی سروشتی کاریگەری نەبوە بە سەر پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکانەوە:

دووەم: حەوزەی قەزوین: ڕێگای ئاوریشمی نوێ، ململانێیەکی نوێ، تەواوکارییەکی نوێ

قەزوین، گەورەترین دەریای داخراوە لە جیهاندا، هەریەکە لە ئێران، ڕووسیا، ئازەربایجان، کازاخستان و تورکمانستان ئەکەونە سەر ئەم حەوزەیە: هەمووشیان بە پێی پۆلێن کردن خاوەنی یەدەگی نەوت و گازی سروشتیین، لە ڕووی جوگرافییەوە لینکی نێوان چین و ئەوروپان. ئەڕوانن بە سەر دەریای ڕەش و بەلتیق و شاخەکانی قەوقاز (ئەم ناوچەیە لە ڕووی جیوپۆڵەتیکەوە بە دڵی جیهان ئەناسێنرێت، هەر لایەنێك کۆنترۆڵی بکات ئەو لایەنە لە توانایدایە کۆنترۆڵی جیهان بکات)[4]. ئەمانە کوتلەیەکی هەرێمیین دەمێکە چاویان لەوەیە تەواوکاریی-Integration یێك وەکو ئەوەی ئەوروپا بۆ خۆیان پێکەوە بنەن، لە دوای گرژییەکانی ساڵی (2021) ی نێوان ئەرمینیاو ئازەربایجان دەرکەوت ڕووسیا هەژمون و هاوپەیمانی تەواوەتی لەم ناوچەیە هەیە.

2-1. ئەوە گازی ڕووسیایە ئەوروپاو ئۆکراینا گەرم ئەکاتەوە

سێ یەکەمەکەی یەدەگی گازی سروشتی لە جیهاندا لە ئاسیان: ڕووسیا (19.9٪) ی گازی سروشتی و ئێران (17.1٪) و قەتەر لە کەنداوی عەرەبیدا ئەگەرچی هاوپەیمانێکی ئەمریکاو دابینکەری گازی سروشتی ئەوروپایە، لەهەمان کاتدا دۆستی تاڵیبان و هاوپەیمانی ئێران و تێگەیشتنی لەگەڵ ڕووسیاش هەیە خاوەنی (13.1٪) ی یەدەگی سروشتییە. چوارەمیش ئەمریکایە (6.7٪) کە بۆ پێویستی ناوخۆیی زیاتر بە کاری ئەبات[5]. لە ڕووی بەکارهێنانەوە ئەوروپا ساڵانە (540) ملیار مەتر سێجا گاز بەکار ئەبات، ڕووسیاش (40٪) ی ئەو پێداویستییە دابین ئەکات، ئەوەش لە ڕێگەی هێڵی بۆڕی نۆرت ستریم 2 (Nord

Stream2) ەوە گازی سروشتی ڕووسیا بە ڕێگەی ئۆکرایناوە ئەگاتە ئەڵمانیا. ئۆکراین خۆی قازانجکەرێکی باشە لە وەرگرتنی باجی تێپەڕبونی بۆری گاز بە وولاتەکەدا[6].

2-2. قەیرانی ئۆکراینا: ئایا دیبلۆماسیی ئەتوانێت بەر بە جەنگ بگرێت؟

ئەمە ململانێیەك نییە لە نێوان دوو ولاتی ئاساییدا، بەڵکو جەنگێکە لەگەڵ هەڵگیرسانیدا ئیتر سنورو سەروەری وولاتان بەگشتی نامێنێت، بەیەکدادانی لایەنی کەمی دوو کیشوەری گەورەو، دوو شارستانیەتی جیاوازە کە هەزاران ساڵ ململانێ لە نێوانیاندا دێت و ئەچێت. هێشتا سەرەتایە هەر یەکە لە ڕووسیاو ئەوروپاو ئەمریکاو بەریتانیاو چین و ئۆکراینا بەشێکن لە جەنگەکە، لەگەڵ هەڵگیرسانیدا هەموو جیهان پێ ئەخاتە جەنگەوەو، ئیتر جیهانی سبەینێ هەرگیز وەك ئیمڕۆکە نابێت.

ساڵی (1991) میخائیل گۆرباجوف جاڕی کەوتنی ئیمپراتۆریەتی یەکێتی سۆڤیەتی دا، (16) دەوڵەت لەبەرئەنجامی هەڵوەشانەوەی سۆڤیەتەوە سەربەخۆیی خۆیان ڕاگەیاند، جیهان پێی خستە قۆناخێکی جیاوازەوە بە سەرۆکایەتی ئەمریکاو ناتۆ، ڕووسیاش دانی بەوەدا نا بەو مەرجەی هەژمون و سنوری ئێستای بپارێزرێت. بەڵام لەدوای ساڵی (1999) ەوە بینییان ئەمریکاو ئەوروپا هەریەکە لە پۆڵەنداو هەنگاریاو چیك بانگهێشت ئەکەن بۆ یانەی ئەوروپی و ئەیانکەن بە ئەندامی ناتۆ. ئەمریکا دڵنیایی دا کە چەکی ئەتۆمی لەو ولاتانە جێگیر ناکات و ڕووسیاش بێدەنگی هەڵبژارد.

ئینجا ساڵی (2004) جۆرج دەبلیو بوشی سەرۆکی ویلایەتە یەکگرتووەکان لە ووتەیەکیدا ڕای گەیاند"ڕۆمانیاو سلۆڤاکیاو سلۆڤینیاو بولگاریاو لیتوانیاو ئیستۆنیا" ئەبن بە ئەندامی ناتۆ!. هەموو ئەم ولاتانە پێشوتر بە دەست یەکێتی سۆڤیەتەوە بون. بۆیە کرملین گەیشت بەو بەو باوەڕەی کە هەڕەشەکە بە توندی وەربگرێت. ئینجا ساڵی (2008) ئیدارەی ئەمریکا بە سەرپەرشتی ڕاستەوخۆی باراك ئۆباماو ئەندامێتی هەریەکە لە بولگاریاو نەمساو تورکیاو ڕۆمانیا پرۆژەی هێڵی بۆری نابۆکۆ- Nabucco Pipeline ئیمزا ئەکەن بۆ گواستنەوەی گازی سروشتی لە ناوەڕاستی ئاسیا (لە قەزوینەوە) وە بۆ ناوەڕاستی ئەوروپا (ئەم گازەو هێڵەکەش بە بناگوێی ڕووسیادا ببەن و هیچ ئەرزشی بۆ دانەنەن).

لەگەڕێکی تردا، ساڵی (2014) ڤیکتور یانۆکۆفیچ - Viktor Yanukovych بەهۆی نزیکی زۆری لە رووسیاو پۆتینەوە، بە پاڵپشتی ئەمریکاو ئەوروپا خەڵکی ناڕازی ئۆکراینا یانۆکۆفیچیان دووچاری هەڵهاتن کرد بۆ مۆسکۆ و کۆشکە شاهانەیەکەشیان کرد بە مۆزەخانە. ئەمجارەیان، ڕووسیا بیری لەوە کردەوە نیمچە دوورگەی قرم (کریمیا) بخاتەوە ژێر ڕکێفی خۆیەوە. بۆ ئەمەش ساڵی (2014) شەڕی کریمیای کرد (کریمیا: ئەکەوێتە باکوری دەریای ڕەش و باشوری ئۆکراییناوە، دوورگەکە لە ڕووی سەربازیی و ماددییەوە پێگەیەکی گەورەی هەیە، بەتایبەت مینای سیفاستوبول کە زۆربەی هێزە جیهانییەکان لەوێوە بەر یەك کەوتون). بە داگیرکردنی کریمیا ئیتر هاوپەیمانان ناتوانن هیچ هاریکارییەکی سەربازییان لە خوارەوە (لەدەریای ڕەشەوە) پێ بگات. جگە لەوەی مەترسیی بە یەکداکێشانی ناتۆ و ڕووسیا لە قرم هێڵی بۆڕیی نابۆکۆی پەکخست. بەتایبەتیش ئەوکاتە جیهان سەرقاڵبو بە شەڕی دژە تیرۆر (داعش) ەوە.

ناوچەی ململانێ و هێڵی پێشەوەی جەنگ بۆ ڕووسیا

هەڵگیرسانی قەیرانی سوریا لە ساڵی (2011): بیانوی دایە ڕووسیا بپەڕێتەوە بۆ دەریای سپی ناوەڕاست و لە دەریای ڕەشەوە بە ئاوەکانی مەڕمەڕەدا کەشتییە سەربازییەکانی ڕووسیا گەیشتنە میناى تەرتوس لە سوریا. تا ئێستاکە ڕووسیا لایەنێکی گرنگی جەنگ و ململانێکانە لە سوریا. ئیدارەی ئەمریکاش پەڵاویشتنە ئابورییەکانی چین و سەربازییەکانی ڕووسیایان بە گەورەترین مەترسی لەسەر ئاسایشی نیشتیمانی خۆیان پێناسەکردووە. بۆیە لە ساڵی (2016) لە ڕۆمانیاو لە ساڵی (2020) لە پۆڵەندا چەك و مووشەکی دوورهاوێژیان جێگیرکرد. کاتێك لەساڵی (2021) دا لە ناکاو هێزەکانی ئەمریکا لە ئەفگانستان کشانەوە، لەماوەی کەمتر لە هەفتەیەکدا تەواوی ئەفگانستان و بە بەهای (85) ملیار دۆلار چەك و کەرەستەی سەربازیی ئەمریکی کەوتە دەستی بزوتنەوەی تاڵیبان. ئەمەش پرسیاری گەورەی لەسەر کەسێتی ئەمریکا لە جیهان دروست کرد. بۆیە پۆتین لە ڕووسیا گوڕی وەرگرت و هانی خۆیدا لە زستانێکی ساردا هەم گەمارۆی ووزە بخاتە سەر ئەوروپا و هەم بیرۆکەی داگیرکردنی ئۆکرانیا بخاتە جێبەجێکردنەوە[7]. ئۆکراینا پێشوتر (200) ساڵ لەژێر فەرمانڕەوایی ڕووسەکاندا بوە، بەلای ڕووسەکانەوە ئۆکراینا بەشێکی گرنگە لە ناسنامەو زمان و جوگرافیاو ڕەسەنایەتی ڕووس کە هەر ماوەی جارێك ناتۆ و ئەمریکا دەستی تێوەرئەدەن لە بەرژەوەندی خۆیان.

گرانبونی نرخی نەوت بۆ (94) دۆلار، کە وۆڵ ستریت جۆرناڵ وای ئەبینێت نرخی نەوت بگاتە (100- 120$) دۆلار[8]. هەروەها بەرپابونی قەیرانی گەورەی گازی سروشتی لە ئەوروپا مانای وایە ڕووسیا کاری خۆی سەرکەوتوانە کردوەو، ئیدارەی ئەمریکاش کارتەکانی لاوازن، تەنانەت ئیدارەی بایدن داوای کرد کە ئۆپیك ئاستی بەرهەمهێنانی نەوت بەرزتر بکاتەوە، ئۆپیك گوێیان بە داواکەی نەدا. هەریەکە لە ڕووسیاو چین و ئێران سێ فاکتەری گەورەن لە سەر نرخی ووزە لە جیهانداو، هاوپەیمانی یەکترن. لەلایەکی ترەوە، نەگبەتی ئەوروپا ئەوەیە کە سوپایەکی یەکگرتوویان نییە، هەموو بوونی سەربازیی خۆیان بەستۆتەوە بە "ناتۆ" وە، ناتۆش لە ژێر هەژمونی ئەمریکادایە.

سێهەم: هێڵی بۆریی گاز لە ڕۆژهەڵاتی دەریای سپی

ساڵی (2010) هەریەکە لە قوبرس و ئیسرائیل جاڕی ئەوەیاندا لە سنورە ئاوییەکانی خۆیان لە ژێر ئاودا گازی سروشتییان دۆزیوەتەوە. لە (ئۆگەستی 2019) هەریەکە لە قوبرس و ئیسرائیل و یۆنان بە پاڵپشتی ویلایەیەکگرتوەکان لە ئەسینا

ڕێککەوتنیان بۆ هاوپەیمانی گازی سروشتی واژۆکرد، تەنانەت فرانك فانون –Frank Fannon یاریدەدەری وەزیری دەرەوەی ئەمریکا بۆ سەرچاوە سروشتییەکان ئامادەی کۆبونەوەکە بو. بەیەکیشەوە هەریەکە لە میسرو قوبرس و ئیسرائیل و یۆنان لوتکەی دەریای سپی ناوەڕاستیان بۆ ووزە هەیە. دۆزینەوەی ئەم یەدەگە لە کێڵگەکانی لێڤاسان- Leviathan ی ئیسرائیل و ئەفرۆدیتی- Aphrodite قوبرس لەلایەك تورکیای نیگەران کرد لە باشوری حەوزەی دەریای سپی ناوەڕاست، لەلایەك وەك خەونێکی ستراتیجی لە باشوری ئەوروپا هاتۆتە دی، کە ئیدی ئەوروپا پێویستی بە گازی سروشتی نابێت و، گاز لە قوبرس (وەك ولاٌتێکی ئەوروپی) و ئیسرائیلەوە هاوردە ئەکات. لەسەرەتای (2021) دا هێڵی بۆری ڕۆژهەلاٌتی دەریای سپی – East-Med Pipeline بە درێژایی (1900کم) و بە بڕی (7) ملیار دۆلار کەوتە کار بۆ گواستنەوەی گازی سروشتی ئیسرائیل و قوبرس لە ڕێگەی یۆنانەوە بۆ ئیتاڵیاو مەکەدۆنیاو سربیاو...تادوایی(9). ئەم پرۆژەیە هەراو گۆڵمەزی زۆری پێوەیە:

- لەو ناوچەیە کێشەی قوبرس بە هەڵواسراوەیی ماوەتەوە، تورکیا دان بە دەوڵەتی قوبرسی یۆنانیدا نانێت و قوبرسە تورکیەکەش بە پەراوێزخراوەیی ماوەتەوە لەلایەن کۆمەڵگەی نێودەوڵەتییەوە، گرفتی گازی سروشتی ئەمەشی قولٌترکردۆتەوە. هەر سێ تەوەرە سەرەکیەکەی گازی سروشتی پەیوەندییەکی خراپیان لەگەڵ تورکیا هەیە: قوبرس- یۆنان- ئیسرائیل، ئەمەش بوەتە هۆی ئەوەی پرۆژەکە تورکیا پەراوێز بخات و گرژیی ناوچەیی لیٌ بکەوێتەوە.

- ڕووسیا لە سوریا خۆی جێگیرکردوەو، تورکیا نایەوێت ناوچەکانی باکوری ڕۆژهەلاٌتی سوریا کە یەدەگی نەوت و گازی سروشتیان تێدایە بە دەست هێزە کوردییەکانەوە بن.

- دەریای سپی ناوەڕاست بۆ خۆی یەکتربڕینی نێوان سێ کیشوەرە: ئاسیاو ئەفریکاو ئەوروپا (هەریەکە لە میسرو ئیسرائیل و قوبرس و یۆنان و تورکیا) سنوری ئاوی هاوبەشیان هەیە.

- گرفتی ژینگەو، کۆچبەران و، قاچاخچێتی کردن بە مرۆڤ و...تادوایی

- جێگیربونی کەشتی سەربازیی ئیتاڵیاو فەڕەنسا وەك دوولاٌت کە ئەکەونە سەر دەریای سپی بۆ دژایەتی مانۆڕەکانی تورکیا.

- جێگیربونی کەشتی سەربازیی ئەمریکاو بەریتانیا لە دەریای سپی

- هاندانی ئیسرائیل لە دەوڵەتێکی هاوردەکاری گازی سروشتییەوە بۆ بەرهەمهێنەرو هەناردەکار (ئیسرائیل: لە نەوەتەکانەوە گازی سروشتی لە ئازەربایجانەوە بە خاکی تورکیادا هاوردە ئەکرد، ماوەیەکیش لە 2008 تا 2012 لە میسرەوە گازی هاوردە ئەکرد).

- ئیمارات بە بڕی (1) ملیار دۆلار لە کۆتایی (2021) دا (18٪) پشکەکانی کێڵگەی تامار (Tamar) ی ئیسرائیلی کڕیوەو، لەگەڵ ئەوەی ناکەوێتە سەر دەریای سپی بوەتە ئەندام لە مونتەدای گازی سروشتی ڕۆژهەڵاتی دەریای سپی ناوەڕاست[10].

- حەوزەی دەریای سپی ناوەڕاست (میدیتریانە-Mediterranean) بە سەرکردایەتی فەڕەنسا لە ئەورووپاو ئیسرائیل لە ڕۆژهەڵاتی ناوین و بەریتانیاو ئەمریکا چاویان لەوەیە ئەو یەدەگە نەوت و گازەی لە کەرکوك و هەرێمی کوردستان هەیە بیکەنە بەشێك لە کوتلەی ڕۆژهەڵاتی دەریای سپی. بۆیە لەبەرانبەر ئەم هەنگاوانەی خۆرئاوادا، کۆمپانیا ڕووسیەکان و تورکییەکان لەهەموو بوارەکانی خزمەتگوزاریی نەوتدا لە گەرمیانەوە تا زاخۆ بەشداریی ئەکەن.

1-3. بۆچی ئیدارەی ئەمریکا بڕیاری کشانەوەیدا لە پاڵپشتی کردنی پرۆژەی هێڵی بۆڕی ئێست- مێد؟

ڕۆژی (9ی جانیوەری 2022) نامەیەکی نافەرمی لە وەزارەتی دەرەوەی ئەمریکاوە ئەگاتە بەشەکانی تایبەت بە پرسی ووزە لە وەزارەتەکانی دەرەوەی یۆنان-قوبرس- ئیسرائیل، لە نامەکەدا هاتوە کە ئیدارەی ئەمریکا پاڵپشتییەکانی بۆ پرۆژەی هێڵی بۆڕییەکەی ڕۆژهەلاتی دەریای سپی ڕائەگرێت، ئەم پرۆژەیە گرژی هەرێمایەتی هێناوەتە ئاراوەو، پێویستە یەدەگی زیادەی گاز لەو ناوچەیە لە ڕێگەی کێبڵی کارەباییەوە بۆ بەرهەمهێنان و سەرپێخستنی پرۆژەی کارەبای هەرێمایەتی هاوبەش بەکار ببرێت. لە زانستی پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکاندا بەمجۆرە دۆکیۆمێنتانە کە نافەرمیانە ئاڕاستە ئەکرێت ئەوترێت (نا کاخەز- Non paper). ئەم نامەیە، لەکاتێکدایە کە ئەمریکاو ئەوروپا بێی بیسمیلایان لە ڕووبەڕووبونەوەیەکی مەترسیدار کردووە لەگەڵ ڕووسیا، هەرلەگەڵ هەڵگیرساندنی جەنگەکەدا ئەوا هێڵی بۆڕی نۆرد-ستریم2 دائەخرێت.

جێی خۆیەتی بلێین ئەمریکا چۆن پاڵپشتییەکانی ڕائەگرێت یان لە بنچینەدا ڕۆڵی ئەمریکا لە پرۆژەکەدا چییە؟. سادەترین ڕۆڵی ئەمریکا کۆمپانیای زەبەلاحی بواری ووزە "نۆبڵ ئینێرجی-Nobel Energy"ە کە بارەگای سەرەکی لە تەکساسە، لە ئەمریکاو ئەفریکاو دەریای سپی ناوەڕاست لە ژێر ئاو و لە ووشکانی کار لە بواری دەرهێنان و بەرهەمهێنانی نەوت و گازی سروشتی ئەکات. هەر لە کۆتایی (2009) ەوە نۆبڵ ئینیرجی پشکی لە یەکەم دۆزینەوەکانی گازی سروشتی لە ئیسرائیل و قوبرس هەیە، خودی ئەو هێڵی بۆڕییەی گازی کێلگەکانی قوبرس و ئیسرائیلی پێکەوە کۆنێکت کردوەو تا یۆنان بە ژێر ئاودا ڕاکێشراوە لەلایەن نۆبڵ ئینێرجی یەوە خاوەندارێتی لێ ئەکرێت.

ئەوە جگە لەوەی لە ساڵی (1983) ەوە قەدەخەکراوە کە چەك لە دوورگەی قوبرس جێگیر بکرێت، بەلاَم لە ساڵی (2019) کۆنگرێسی ئەمریکی ئەو قەدەخەیەی هەڵگرت، هەروەها هەر لە سوریاوە تا ئەگاتە یۆنان و میسر بەمبەرو بەوبەری ئاودا ویلایەتە یەکگرتوەکان هاوپەیمانێتی و ڕۆڵی سەربازیی هەیە. بۆ نمونە: ڕێککەوتننامەی هاریکاری بەرگری لە نێوان یۆنان و ئەمریکا لە مینای ئەلیکساندروبولی هەیە.

شارەزایانی بواری سیاسەتی دەرەوەو پەیوەندییە ئابورییەکان چەند فاکتەرێکی گرنگ لە پشت بڕیارەکەی ئیدارەی ئەمریکاوە ئەبینن:

یەکەم/ لەم ساتەوەختەدا، بە دۆکیومێنتێکی نا-فەرمی کە لە بەشێکی وەزارەتی دەرەوەی ئەمریکاوە دەرچوە، هەروەها لەگەڵیدا یەکێتی ئەوروپاش داوای ڕاگرتنی پرۆژەیەك ئەکات کە وەك ئاوی حەیات پێویستی ئێستای ئەوروپایە، ڕاستەوخۆ پەیوەستە بە قەیرانی ئۆکرانیاوە، موجامەلەیەکی ئەمریکایە بۆ تورکیا بۆ ئەوەی لە ڕووسیا نزیك نەبێتەوە. چونکە ئەم پرۆژەیە ماوەی (10) ساڵە ئازاری دڵ و مێشکی تورکیا ئەدات. ئەگەر مەبەستی ئیدارەی ئەمریکا بۆ کۆتایی هێنان بە پرۆژەکە بوایە، لەڕێگەی باڵوێزخانەی ئەو سێ وولاتەوە لە واشنتۆن ئاگاداری ئەکردنەوە.

دووەم/ پرۆژەکە بەلای ئیدارەی ئەمریکاوە گرژیی و ناکۆکی ناوچەیی ئەهێنێت نەك ئاشتی و هاریکاریی و بوەتە هۆی پشتگوێ خستنی تورکیا لە ناوچەکەدا. هەربۆیە تورکیا بڕیارەکەی ئەمریکای وەك سەرکەوتنێکی گەورە بۆ خۆی وێناکرد، پێدەچێت پەیامەکەشیان بە خراپ وەرگرتبێت، ئەیانگوت " ئەبێت هەموو هێڵێك بۆ ئەوروپا ئەبێت بە تورکیادا تێ پەڕبێت". بەلاَم لێرەدا ئەوە هەیە کە هەم پەیوەندییەکانی تورکیاو ئیسرائیل لاوازە، هەم تورکیا دان نانێت بە دەوڵەتی قوبرس دا.

سێهەم/ ئەمریکا ئەیەوێت پرۆژەی گازی سروشتی لە ڕۆژهەلاَتی دەریای سپی لەگەڵ پلان و سیاسەتی ژینگەیی ئەوروپا بگونجێت. بۆیە پێشنیاری کردووە بکرێت بە تۆڕێکی ئاڵوگۆڕی کارەباو کێبلّ لە ناوچەکەدا. یەکێتی ئەوروپا بڕیاری داوە بە ڕێژەی (25٪) تا ساڵی (2030) بە کارهێنانی گازی سروشتی کەم بکاتەوەو تا (2050) ش بەتەواوی گازی سروشتی بەکار نەهێنێت.

چوارەم/ پرۆژەکە تێچوویەکی زۆری هەیەو وەکو پێویستیش ناتوانێت چارەسەری قەیرانی ووزەی ئەوروپا بکات.

چوارەم: ئایا هێڵی بۆری ڕۆژهەلاَتی دەریای سپی زیاتر سیاسییە یاخود پرسی ووزەیە؟

زۆرن کە لایانوایە دۆزینەوەی گازی سروشتی لە قوبرس و ئیسرائیل پاشان ئەو یەدەگەی لە میسر و لوبنان و لە خوارتر لە سوریا هەیە پێکەوە ئەبنە شۆڕشێك لە بواری ووزەدا. بەلاَم دەیەیەك تێ پەڕی کاریگەرییەکی ئەوتۆی ووزە نەبینرا. کەسێکی وەکو "ئامۆس هوچیستین-Amos Hochstein" ڕاوێژکاری وەزارەتی دەرەوەی ئەمریکا بۆ ئاسایشی ووزەی جیهانی یەکێکە

لەوانەی گومانی هەیەو پرۆژەکە بە "خەونێکی درۆینە" ناو ئەبات، وەك ئەوەی وەزیری ووزەی پێشوی ئیسرائیل " یوڤال ستینتز-Yuval Steinitz" بە حەماسەوە بانگەشەی گەورەی بۆ ئەکرد. بەڵکو ئەوە دە ساڵە باسی ئەم پرۆژەیە ئەکرێت بە بڕوای سایمون هندرسۆن-Simon Henderson" لە پەیمانگەی واشنتۆن هێشتا قەبارەیەکی وا گەورە لە گاز بە بۆرییەکەدا نەڕۆیشتوە کە پڕ بە بۆرییەکە بێت!. بە بڕوای هندرسۆن ئەوروپا ساڵانە پێویستی بە (540) ملیار م3 یە ئیسرائیل تەنها (10) ملیار م3 هەناردە ئەکات لە کێڵگەی لیڤاسانەوە، ئەوەی تری بۆ پێداویستی ناوخۆیی بەکار ئەبات. بە پێی BP Statistical Review World Energy لە کۆتایی ساڵی (2020) دا یەدەگی ئیسرائیل (600) ملیار م3 بوە، کە ئەکاتە (0.3%) ی یەدەگی ئەو گازەی لە جیهاندا هەیە[11].

هەرچۆنێك بێت بڕیارەکەی ئەمریکا بۆ کشانەوە لە پاڵپشتی هێڵی بۆری ئیست- مێد لە (2022) دا لێدانێکی بەهێز بو لە پرۆژەکە. بەتایبەتی ئەگەر ئەم بڕیارە کاتی نەبێت و ڕاستەقینە بێت ئەوا خەونەکەی ئیسرائیل ئەکوژێت کە ببێتە هەناردەکاری گازی سروشتی بۆ ئەوروپا، ئیسرائیل گازی هاوردە ئەکرد، دواتر وای کرد گازی پێویست و ووزەی پێویست لەناوخۆدا بەرهەم بهێنێت، لە کۆتایی (2021) دوە سندوقی سامانە سیادییەکانی خۆی ئامادەکرد بو پڕی بکات لە داهاتی گازی سروشتی. ئەوە جگە لەوەی هەریەکە لە قوبرس- ئیسرائیل- یۆنان پەیوەندییەکی دیبلۆماسیی توندوتۆڵیان لەسەر ئەم هێڵە بیناکردبو، وای ئەکرد کە لە مەترسی تورکیا دووریان بخاتەوە، هێشتا تورکیا گەمەکەرێکی هەرێمیی بەهێزە بۆ کێبڕکێ کردن لەگەڵ وولاتانی ناوچەکە.

پێنجەم: خۆرئاواو پرسە ژینگەییەکانی

تۆڕی ووزەی ئەوروپی بە پێی ئەو بۆندەی ئەوروپا بۆ ژینگەی پاك "European Green Deal" کە ئامانجیانە تا ساڵی (2050) ئەوروپا بگەیەننە ئاستی بێلایەنی لە کێشە ژینگەییەکان، وەك ئاژانسی ووزەی جیهانی بە (سفری تەواوەتی – Net Zero) ناوی ئەبات، بە پێی ئەم نەخشە ڕێگایە ئیتر ئەوروپا هیچی تر پشت بە نەوت و گازی سروشتی نابەستێت (نە دەری ئەهێنێت نە هاوردەی ئەکات).

ئەوروپاو وولاّتانی ئەکەونە سەر دەریای سپی ناوەڕاست ڕێککەوتننامەی جێگیریان لە دوای کۆتایی هاتنی جەنگی ساردەوە هەیە، وەکو ڕێککەوتننامەی بەرشەلۆنە- Barcelona Declaration ی ساڵی (1999) چونکە ئەم سێ کیشوەرە ئەکەونە سەر یەك دەریاو ناویان ناوە شەراکەتی ناوچەی یۆرۆ و دەریای سپی (Euro- Mediterranean Partnership) دواتر لە ساڵی (2008) ئەمە ناونرا یەکێتی بۆ دەریای ناوەڕاست (Union for Mediterranean) بە پێی ئەم ڕێککەوتنامانەشە کە ئەوروپا دەست لە هەر ولاّتێك وەرئەدات بەناوی هاوکارییەوە لە دەریای سپی وەکو: سوریاو لوبنان و قوبرس و لیبیاو...تادوایی.

هەربۆیە، ئیدارەی ئەمریکاش داوای کردووە بە پێی سیاسەتە ژینگەییەکانی ئەوروپا پرۆژەی گازەکەی دەریای سپی بەڕێوە بچێت، بۆ ئەمەش دەرختسەیەکی تر خراوەتە سەر مێزەکە:

دامەزراندنی هێڵێکی هاوبەشی کارەبایی گەورە بۆ گواستنەوەو بەکاربردنی ئەو گازە زیادەیەی کە لە کەناراوەکانی قوبرس و ئیسرائیل و میسر دا بەرهەم دێت لەگەڵ یۆنان، بەمەش سێ دەوڵەتی دراوسێ لە کیشوەری جیاوازەوە پەیڕەوی لە ژینگە ئەکەن. بەلاّم ئەوە ئەوەندە ئاسان نییە، چونکە ڕووبەرێکی گەورەی تێ ئەکەوێ کە زیاترە لە (1300 میل)، ئینجا دیسان ئەم پرۆژەیەش ناڕەزایەتی تورکیای لێ ئەکەوێتەوە. لە ڕووی یاسایشەوە، لەو ئاوانەدا بە پێی بڕیاری نەتەوە یەکگرتوەکان ناوچەی ئابوریی دیاریکراو (EEZ) هەیە، کە زیاتر بەلای تورکیادا تێ ئەپەڕن. بەگشتی، پسپۆڕان لایانوایە لە دوای بڕیارەکەی ئەمریکا لەسەرەتای (2022) وە ئیتر ئەو گازەی لە ڕۆژهەلاّتی دەریای سپی هەیە تەنها بۆ دەریای سپی و ناوچەیەکی دیاریکراوە، لە ڕووی ئابورییەوە پەیوەندییەکی ئەوتۆی بە ئەوروپاوە نابێت. وەبەرهێنەکانیش زیاتر بەدوای قسەو لێدوانەکانی وەزیری ووزەی ئیسرائیلی کارین حەرار-Karin Elharrar کە وتی ساڵی (2022) ئۆفیسەکەی زیاتر فۆکەس ئەخاتە سەر ووزە نوێبوەوەکان-**طاقة المتجددة**–Renewable Energy بۆ بەرهەمهێنانی ووزە بەتایبەتی لە ڕێگەی با و خۆرەوە[12].

شەشەم: هەرێمی کوردستان- عێراق: توانا هایدرۆکاربۆنییەکان، پێگەی جوگرافی، بڕیاری سیاسیی

ژمارەی دانیشتوانی هەرێمی کوردستان (6) ملیۆن کەسی تێپەڕاندووە، زیاتر لە (5) ملیۆنیان لەشارەکاندا ئەژین. (1.4) ملیۆنێك و چوارسەت هەزار کەس مووچە لە حکومەت وەرئەگرن، بۆ ئەو مەبەستەش مانگانە پێویستیان بە (870) ملیار دیناری عێراقیە کە ئەکاتە نزیکەی (750) ملیۆن دۆلاری ئەمریکی. تیایدا هێزە چەکدارەکانی هەرێم (270) هەزار کەسن[13].

ئەگەرچی وەزارەتی سامانە سروشتییەکانی هەرێمی کوردستان، بانگەشەی ئەوە ئەکات کە لە نێوان (3.7 بۆ 5.3) تریلیۆن پێ سێجا گازی سروشتی و (45 بۆ 60) ملیار بەرمیل نەوتی یەدەگی هەیە. پەیمانگەی مێدیتریانە بۆ توێژینەوەی هەرێمایەتی-MIRS لێکۆڵینەوەیەکی بۆ شیکردنەوەی داتاکان لە ساڵی (2020) دا بڵاوکردۆتەوە بەناونیشانی " سەرکەشیی سەرچاوە پیترۆلیەکانی کورستان" ئەوە ئەسەلمێنێت ئەو یەدەگە ڕاستەقینەی کە پەسەند کراوە لەلایەن کۆمپانیاکانەوە لە کێڵگەکان لەوە کەمترە کە وەزارەتی سامانە سروشتییەکان بانگەشەی بۆ ئەکات. هەرچۆنێك بێت هەرێمی کوردستان لە نێوان پلەی حەوتەم بۆ نۆیەمین یەدەگی گازی سروشتی جیهاندایە لە نێوان (2.1 ٪ بۆ 5٪) ی یەدەگی گازی سروشتی جیهانی هەیە[14].

بونی توانای هایدرۆکاربۆنی بۆ هەرێمی کوردستان لە چوارچێوەی دەوڵەتی عێراقدا، سێ ئاڕاستەی بیرکردنەوەی پێویستە لە ناو گەمەو ململانێ هەرێمایەتیەکاندا:

یەکەم: بیرکردنەوە لە پێگەی جیۆپۆڵەتیکی ووزەی هەرێمی کوردستان، واتە جوگرافیای سیاسی و هەڵکەوتەی هەرێمی کوردستان چەند کاریگەریی ئەخاتە سەر ئەو یەدەگە سروشتییەی کە هەیەتی؟. هەرێمی کوردستان ڕاستەوخۆ سەری لەناوخوانی ئەو جەنگەدایە کە لەناوچەی قەزوین لە نێوان ڕووسیاو ناتۆدا هاتۆتە ئاراوە. هەروەها زۆر ڕاستەوخۆتر سەری لەناوخوانی ئەو هاوکێشەیەدایە کە لە ڕۆژهەڵاتی دەریای سپی ناوەڕاست بۆ پرسی ووزەو ژینگەو ململانێ سیاسییەکان لە ئارادایە. لە ئێستادا کۆمپانیا ڕووسیەکان لە کوردستان کارئەکەن، ئێرانیش وەك هاوپەیمانێکی ڕووسیا لە هەموو بوارێکی کارکردنی هەرێمی کوردستاندا ئامادەیی هەیە، لەهەمان کاتدا ئەڵمانەکان لە (2014) ەوە سەرقاڵی مەشق و ڕاهێنانن بە هێزی پێشمەرگەی کوردستان و فەرەنسیەکان کورد بە دۆستی خۆیان ئەزانن و، ئەمریکییەکانیش گەورەترین بنکەی سەربازییان لەهەرێمی کوردستان هەیە. بەمانایەکی تر هەرێم و گازە سروشتییەکەی کەوتۆتە نێوان سێ کوتلە یان سێ حەوزەی جیاوازی ووزە: حەوزەی دەریای سپی ناوەڕاست لە باکوری خۆرئاواوە، حەوزەی قەزوین لە ڕۆژهەڵات و باکوری ڕۆژهەڵاتەوە، حەوزەی کەنداو (قەتەر و ئیمارات و

سعودیە) لە باشورەوە. بۆ ئەم مەبەستە ئەگەر هاوسەنگی نەپارێزێت ئەوا هێڵی ووزەی کوردستان ناوچەکە توشی ئاشوبێکی گەورە ئەکاتەوە. ڕەنگە باشترین سیناریۆ ئەوە بێت کە هەرێمی کوردستان لە چوارچێوەی دەستوری عێراقدا بە پێی ماددەکانی (111، 112، 116 و 122) و هەروەها بە پێی یاسای ژمارە (22) ی ساڵی (2005) ی تایبەت بەیاسای نەوت و گاز لە پەرلەمانی کوردستان دەرچوێندراوە، هەرێم مافی بەکارهێنانی دەستەڵاتەکانی خۆی هەیە، لەبەرانبەردا عێراق گاز بۆ بەرهەمهێنانی کارەبا لە دەرەوە هاوردە ئەکات، ئێستا لەم (2022) ەدا عێراق (1.6) یەك ملیارو شەش سەت ملیۆن دۆلاری ئێران قەرزاری پارەی کارەباو گازە، یەك لەسەر سێی ئەو کارەبایەی لە عێراقدا هەیە لە ئێرانەوە دابین ئەکرێت. بەلاّم لە چوارچێوەی سزاکانی ئەمریکا بۆ سەر ئێران عێراق ناتوانێت ئەو پارەیە بدات بە ئێران. بۆیە وا باشە هەرێم و حکومەتی مەرکەزی بگەنە ڕێککەوتنێك کە گازی هەرێمی کوردستان نزیکترین ڕێگەیە بۆ ئەوەی کارەبای عێراقی لەسەر بینا بکرێت، بەمەش هەم گرفتە سیاسیەکان و هەم پرسە داراییەکانی نێوان هەردوولا چارەسەر ئەبن، وە هەم ئەم ڕەشەبای جەنگەی لەناوچەکەدا هەڵیکردووە کەمتر ڕووئەکاتە عێراق.

دووەم: بڕیاری سیاسی، یەکەمین بڕیاری هەڵەی سەرکردایەتی هەرێمی کوردستان (کە وەزیری سامانە سروشتییەکانی هەرێم "کەمال ئەتروشی" لە 10ی شوباتی 2021 لە ناو پەرلەمانی کوردستان دانی بەو هەڵەیەدا نا) ئەوە بو ساڵی (2006) لە بری ئەوەی بیر لە دامەزراندن و سەرپێخستنی کۆمپانیایەکی بەهێزی نەوتی –کوردیی- خۆماڵی – دیجیتاڵی- پشت بەستو بە کادری تەکنیکی بکەنەوە، چوون گرێبەستیان لەگەڵ چەندین کۆمپانیای دەرەکی کرد، بەشێکی زۆری ئەو کۆمپانیایانە هەم تێچوویەکی زۆریان هەیە، هەم گرێدراون بە حیزب یان کەسایەتییە سیاسیەکانەوە، تەنانەت گومان ئەکرێت هەندێکیان بە پەلە لە دەرەوەی وولاّت تۆمارکراون و بەناوی کۆمپانیای بیانییەوە هاتون گرێبەستیان لەگەڵ کراوە. ئەوەش هۆکاری سەرەکی خەرجییە زۆرەکانە لەلایەك، لەلایەکی تریش هۆکاری خراپبونی دۆخی بیرە نەوتیەکانە بە هۆی بێ ئەزمونی کۆمپانیاکانەوە، بۆیە بڕیاربو لە ساڵی (2015) دا هەرێمی کوردستان ڕۆژانە (1) ملیۆن بەرمیل نەوت هەناردە بکات بەلاّم لە (2022) دا هەناردەی نەوتی هەرێم لە نێوان (450 بۆ 470) هەزار بەرمیل نەوت دایە لە ڕۆژێکدا.

سێیەم: ئاسایشی ووزە، بەشێکی زۆری ئەو یەدەگەی لە هەرێم هەیە نزیکەی (10) ساڵە بۆ بەرهەمهێنانی ناوخۆیی بەکار ئەبرێت، لەناوخۆی هەرێمدا ڕێژەیەکی ئێجگار زۆری ئاو و کارەباو گاز و نەوت بە فیڕۆ ئەدرێت. بونیادنانی وێستگەکانی بەرهەمهێنانی کارەبا (Power Plant) تێچوویەکی زۆری هەیە، بۆیە هەرێم لەڕێگەی گازەوە ئەم وێستگانە ئاڕاستە ئەکات. لەکاتێکدا ئەکرێت بە پێی ئەو نەخشەیەی ئەوروپا بۆ خۆی دایناوە ئەمانیش بیخوێننەوەو پیادەی بکەن، بۆ نمونە ووزە لە ڕێگەی خۆر، با، پەیینی کیمیاوییەوە کارەبا بەرهەم بهێنن.

چوارەم: لەهەموو شوێنێکدا پرسی نەوت و گاز، تەنها پرسی نەوت و گاز نییە لە ڕووی پێکهاتەی کیمیاوی و پێداویستی جیۆلۆجییەوە، تەنها بابەتی ئابوریی نییە بەڵکو پرسی ژینگەو ئاسایش و سیاسەت و جیۆپۆڵەتیکیشە. ئەتوانین بڵێین" پێم بڵێ بۆرییەکە لە کوێوە ئەڕوات، پێت ئەڵێم چارەنوست بەرەو کوێ ئەڕوات؟".

ئەنجام

یەکەم/ بە پێی ڕاپۆرتە هەواڵگیرییەکانی ئەمریکاو بەریتانیا، بە پێی ئەوەی کۆشکی سپی بە بەردەوامی لایوایە ڕووسیا ئۆکرانیا داگیر ئەکات، وە بە پێی ئەوەی لەماوەی لە مانگدا سەرۆکی فەڕەنسا "ئیمانوێڵ ماکرۆن" (4) جار بە تەلەفۆن قسەی لەگەڵ سەرۆکی ڕووسیا "فلامیر پوتین" کردووەو (1) جاریش سەردانی مۆسکۆی کردووە، جەنگەکە بەڕێوەیەو ڕووئەدات: لەهەموو بارێکدا ئەم جەمسەرگیرییە جیهانییە بەردەوام ئەبێت، ئەگەر بە ڕێگەی ئابوریی و دیبلۆماسی هێور کرایەوە ئەوا گۆڕانێکی ئەوتۆ ڕوونادات، ئەگەر ئەمشەو جەنگەکە دەست پێ بکات ئەوا هەفتەی ئاینده جیهانێکی جیاوازتر ئەبینین.

دووەم: پرسی ڕاگرتنی پاڵپشتی هێڵی بۆڕی گازی سروشتی لە ڕۆژهەڵاتی دەریای سپی و گواستنەوەی گاز لە ئیسرائیل و قوبرسەوە بۆ ئەوروپا، پەیوەندی بە بابەتی ژینگەییەوە نییە وەك لەنامەکەی وەزارەتی دەرەوەی ئەمریکادا هاتوە. خۆی هەر لە بنەمادا ڕێککەوتنەکان لەسەر پرسی ووزەو ئابوریی نەبون بەتەنها، بەڵکو بابەتی ژینگەیی و دیبلۆماسیشی تیادا بو. ئینجا ئەگەر بڕیارە ئەم پرۆژەیە گرژیی هەرێمایەتی دروست ئەکات و وا باشترە بۆ بەرهەمهێنانی تۆڕی کارەبایی هاوبەش بێت

لەناوچەکەدا، ئەی بۆچی دە ساڵە کەس قسەی نەکردووە؟ ئەی بۆچی لە ساڵی (2009) نۆبڵ ئینیرجی ئەمریکی کاری تیا ئەکات و هێڵێکی بۆڕیی (1900) کیلۆمەتری بە ژێر ئاودا ڕاکێشاوە؟

بەهرۆز جەعفەر: سەرۆکی پەیمانگەی مێدیتریانەیە بۆ توێژینەوەی هەرێمایەتی، دکتۆرا لە پەیوەندییە ئابورییە نێودەوڵەتیەکان – زانکۆی قوبرصی نێودەوڵەتی.

بیبلۆگرافیا

US. Energy Information Administration (2012) Global natural gas consumption doubled from 1980 to 2010. For more: https://www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=5810

جزيرة نت (2019) **كم نستهلك من النفط؟**.. **حقائق عن الذهب الأسود بالعالم**. **للمزيد اضغط هنا**

https://www.aljazeera.net › 2019 › كم...

Statista (2021) Daily global crude oil demand 2006-2026 – Statista

Mammadyarov, E (2007) "A new way for the Caspian region: cooperation and integration". Turkish Policy Quarterly (TPQ). P 2-8.

Henderson, S (2022) "Reality Check for Israel's Natural Gas Plans", The Washington Institute for Near East Policy.

Reuters (2021) Explainer: Why Russian exports hold sway over European and British gas prices. See here: https://www.reuters.com/business/energy/why-russian-exports-hold-sway-over-european-british-gas-prices-2021-11-03/

The hill (2022) McCaul says US withdrawal from Afghanistan has emboldened Russia on Ukraine

WSJ (2022) What's Behind Wall Street's $100 Oil Forecast?

Barkey, J (2022) US pipeline withdrawal marks new chapter in Eastern Mediterranean. Ekathimerini:https://www.ekathimerini.com/opinion/1176904/us-pipeline-withdrawal-marks-new-chapter-in-eastern-mediterranean/

Bloomberg (2021) UAE-Israel Ties Deepen as Mubadala Buys Gas Stake for $1 Billion . see here: https://www.bloomberg.com/news/articles/2021-09-02/uae-israel-ties-deepen-as-mubadala-buys-gas-stake-for-1-billion

Henderson, S (2022). PS.

I24 News (2021) Energy Minister: Israel wants to focus on renewable energy: https://www.i24news.tv/en/news/israel/politics/1639586438-energy-minister-israel-wants-to-focus-on-renewable-energy

رووداو (٢٠٢١) وزارة التخطيط: عدد سكان إقليم كوردستان 6.17 مليون نسمة

https://www.rudaw.net/arabic/kurdistan/180120214

Mediterranean Institute for Regional Studies (2020) Stubborn Kurdish Petroleum Resources: Surveying Actual data and investigating the declared Numbers. Research Paper